

OPEN ACCESS

*Corresponding author

Yaşar Kaplan

yasarkaplan111@gmail.com

ئاكرى و دەوروپەرىن وى د بىرەوهرىيىن ئەبووبەكر حازم بەگى (1898-1901) واليى مووسلى دا

ياشار كاپلان / بەشى ميژووى ئايىنيەكان، فاكەلتى ئىلاھىيات، زانينگەھا ھەكارى، توركىيا

RECEIVED :02 /03/2025

PUBLISHED :20/08/ 2025

وشە سەرھەككەكان:

ئەبووبەكر حازم بەگ

مووسل

ئاكرى

قەيمەقام

پوختە

قەزا ئاكرى پىشتى ھەلوھشىنا مىرگەھا بەھدىنان ژ نىقا سەدەيا 19ئى وى قە ھەكى قەزايەك سەر ب ويلايەتا مووسلى ب رىكا قەيمەقامان ھاتىيە رىقەبرن. ئىدارەيا دەولەتا ئوسمانى ھەتا ئاقابوونا كۆمارا عىراقى ل ويلايەتا مووسلى بەردەوام كر. ئەبووبەكر حازم بەگ د سەردەمى دەولەتا ئوسمانى دا يەك ژ واليىن ويلايەتا مووسلى بوو. وى د ناقبەرا سالين 1898 و 1901ئى دا دو سال و نىقان ل وى دەرى واليىتى كرىيە. د دەورى سولتان عەبدولھەمىدى دا (1876-1909) سەروپەرى ويلايەتا مووسلى گەلەك ئالوز بوو. د ئاليەكى دا گەندەلى و د ئاليىن دى دا ئاريشەيىن ئاسايىشى زىدە بووبوون. ئەبووبەكر حازم بەگ د دەما واليىتيا خوھ يا مووسلى دا سەرانسەرى ويلايەتى گەرييايە و ب چاقدىرييەكا ھوور و كوور قە وىتەيى ويلايەتى گرتىيە. حازم بەگ ھەروسا سەرەدانا قەزا ئاكرى ژى كرىيە و دەربارى ئىدارە، جفاك، جۇغرافيا و گەلەك بواريىن دى يىن باژىرى ئاگاھىيىن گەلەك نادىدە دانە. وى ھەمى گەريان و دىتتىن خوھ د گەل ھزر و بۇچوونىن خوھ د بىرەوهرىيىن خوھ دا نقيسەنە. ئەف بىرەوهرى پاشى ب زمانى تركى يى نوو قە ھەكى پرتووك ھاتىيە چاپكرن. د قى گوتارى دا ل دوو بىرەوهرىيىن ئەبووبەكر حازم بەگى واليىن مووسلى دى وىنەيەكە ئاكرى و دەوروپەرىن وى بىتە كرن و دى ئاليىن وى يىن جفاكى، سىياسى، ئىدارى، دىنى و جۇغرافى بىنە دەستنىشانكرن.

About the Journal

Zanco Journal of Humanity Sciences (ZJHS) is an international, multi-disciplinary, peer-reviewed, double-blind and open-access journal that enhances research in all fields of basic and applied sciences through the publication of high-quality articles that describe significant and novel works; and advance knowledge in a diversity of scientific fields. <https://zancojournal.su.edu.krd/index.php/JAHS/about>

1. پیشه‌کی

مووسل باژیره‌کی مه‌زن ئی باکوورئ مازو پوتامیایی یه کو دیروکا وی گه‌له‌ک که‌قناره و وی مازووبانییا گه‌له‌ک شارستانیان کرییه. ئەف باژار د ساللا 1517ئ دا ژ ئالییی ده‌وله‌تا ئوسمانییان قه‌ هاتییه‌ گرتن و هه‌تا ساللا 1918ئ د بن ریقه‌به‌رییا قی ده‌وله‌تی دا مایه. مووسل د سه‌رده‌ما ئوسمانییان یا پیشییی دا وه‌کی سه‌نجه‌قه‌که‌ سه‌ر ب به‌غدایی ئان ژئ سه‌ر ب شاره‌زورئ هاتییی ریکیخستن. لی به‌لی پستی ساللا 1586ئ وه‌کی ئه‌یاله‌ته‌که‌ سه‌ربخوه‌ هاته‌ ریقه‌برن. هه‌ر چه‌ند مووسل د 1850ئ دا ژ ئه‌یاله‌تی ژ بو موته‌سه‌رفییی هاتییه‌ گوه‌ورین ژئ د 1878ئ دا ل دوو ریکیخستنا نوی وه‌کی ویلایه‌ت هاته‌ سازکرن و باژارئ مووسلی ب خوه‌ ژئ وه‌کی نافه‌ندا ویلایه‌تی هاته‌ قه‌بوولکرن. د نیقا دوویی یا سه‌ده‌ساللا 19ان هه‌تا ده‌ستپیکا سه‌ده‌ساللا 20ان دا ئه‌و وه‌کی ویلایه‌ته‌که‌ ئوسمانییان ما. ویلایه‌تا مووسلی ژ سی سه‌نجه‌قان پیک ده‌ات کو به‌رامبه‌ر هه‌می باشوورئ کوردستانی دکر: مووسل، که‌رکووک و سلیمانی. سه‌نجه‌قا مووسلی یا نافه‌ندا ویلایه‌تی ژ 6 قه‌زایان پیک ده‌ات: مووسل، ئامیدی، زاخو، شنگار، ده‌وک و ئاکری. سه‌نجه‌قا که‌رکووک ژ قه‌زایین وه‌کی ره‌واندن، ئه‌ربیل، کفری، کویه و رانیه و سه‌نجه‌قا سلیمانی ژئ قه‌زایین گولانه‌ر، بازیان، شه‌هیرپازار، ماموره‌ پیک ده‌ات (Eroglu et. al., 2005, 14, 16-17; Binark et. al., 1993, 27-28). ویلایه‌ت ژ ئالییی والی، قه‌زا ژئ ئالییی قه‌یمه‌قامان قه‌ ده‌اته‌ ئیداره‌کرن.

ئاکری یه‌ک ژ قه‌زایین ویلایه‌تا مووسلی بو. ل دوو زانیاریین سالنامه‌یین ویلایه‌تا مووسلی ئه‌و دکه‌قیته‌ روژهلاتا مووسلی و هه‌شده‌ ساعه‌تان ژ نافه‌ندا مووسلی دووره. ئەف قه‌زا ل پالا که‌له‌یه‌که‌ بلند هاتییه‌ ئافاکرن. قه‌زا ئاکری ژ بلی ناحییا نافه‌ندی (87) ژ ناحییه‌یین زیبار (172) و سورچی (145) پیک ده‌ات و قان هه‌ر سی ناحییه‌یان 204 گوند قه‌دگرتن (Eroglu et. al., 2005, 20). د سالنامه‌یین ئوسمانی دا وسا تیته‌ وینه‌کرن کو که‌لا کو قه‌سه‌به‌یا ئاکری ل پالا وی هاتییه‌ ئافاکرن سی ده‌رگه‌ هه‌بوون. مالین ئاکری ل پالا چییا سه‌ر ئیک هاتنه‌ نژاندن و ب پیله‌کانان ئیکوودو قه‌ گریدایی نه. سووکا ئاکری ژئ ل بنی مالان، پالا چییایی هاتییه‌ ئافاکرن. ل پشتا که‌لی ره‌زه‌ک هه‌یه‌ ب ناڤی ره‌زی میران. د سالنامه‌یان دا به‌حسا هه‌نک ئافاهییین که‌فن یین ئاکری ژئ تیته‌ کرن. وسا تیته‌ دییارکرن کو مزگه‌فته‌که‌ د سه‌رده‌می ئیمامی عۆمه‌ر هاتییه‌ ئافاکرن ل ئاکری هه‌یه. ژ بلی قی مزگه‌فتی، حه‌فت مزگه‌فت، سه‌رشوویه‌ک، خواندنگه‌هه‌ک و دو ته‌کیا ژئ ل وی ده‌ری هه‌بوونه. مزگه‌فتا ئاکری قه‌به‌یه‌ک، ل ئالییی وی یی راستی و یی چه‌پی دو مناره و میهرابین جودا جودا هه‌بوون. هه‌روسا ل ئاکری که‌نیسه‌یه‌که‌ کلدانان و که‌نیسه‌یه‌که‌ سوریانان، دو که‌نیسه‌ و که‌نشته‌که‌ جه‌وویان هه‌بوو. بازارا ئاکری ل ئالییی ژوری یی مزگه‌فتی یه‌ و ته‌خمینه‌ن ژ دوسه‌د دوکانان پیک ده‌یت. ل دوو زانیاریین سالنامه‌یا مووسلی یا 1330 (1912)ئ ل ناڤا قه‌زا ئاکری 8 مزگه‌فت و مه‌سجید، 3 مه‌دره‌سه، 2 ته‌کیا، قوتابخانه‌یه‌ک، 4 مه‌کته‌یین سبیانان، 2 که‌نیسه، که‌نشته‌ک، ئافاهییه‌که‌ قه‌یمه‌قامییی، خانه‌ک، 1228 خانی، حه‌مامه‌ک، 5 فرن، 97 عه‌نبار، 14 ئاش، 491 ره‌ز و باخ و 128 زه‌فی هه‌بوون. وسا تیته‌ دییارکرن کو ل ئاکری نیژیکی 1000 مال هه‌بوون کو پرانییا وان کورد بوون و یین مایی سوریانی (کلدان و نه‌ستووری) و جه‌وو بوون (Eroglu et. al., 2005, 161-164).

1.1 ژبیانا ئه‌بووبه‌کر حازم به‌گی

ئه‌بووبه‌کر حازم به‌گ د ساللا 1279 (1863/1862) ل باژارئ نیغه‌ه‌ یی ئه‌نه‌دۆلی هاتییه‌ دنیایی. ئه‌و ژ بنه‌مالا مووراد پاشایی نیغه‌هی یه‌ و کورئ مویدری ته‌حریراتی یی نیغه‌ه‌یی به‌کر به‌گژاده‌ هه‌سه‌ن ئه‌فه‌ندی یه. ژ به‌ر وه‌زیفه‌یین بابی خوه‌ زاروکاتییا حازم به‌گی ل باژارئ وه‌کی نیغه‌ه‌، سپارتا و ئه‌نتالیایی ده‌رباز بووبوو. وی په‌روه‌رده‌یه‌که‌ باش دیت و وه‌کی مه‌موورئ ته‌حریراتی ده‌ست ب وه‌زیفه‌یا ره‌سمی کر (1878). حازم به‌گی بالا موشر محه‌مه‌د سه‌عید پاشا کیشا و پاشایی ئه‌و د گه‌ل خوه‌ بره‌ باژارئ قونیاوی و ل وی ده‌ری وه‌کی کاتبی پاشایی خه‌بتی (1882). ل قونیاوی گه‌له‌ک نفیسیین وی د روژنامه‌یا ویلایه‌تی دا به‌لاف بوون. د ساللا 1886ئ چوو باژارئ قاستاموونوو و ل نک والییین باژیری ئه‌بدووره‌حمان پاشایی کار کر. پاشی ده‌ما جه‌ی والی گوه‌وری، د گه‌ل وی چوو باژارئ ئزمیری (1891) و دو سالان ل وی ده‌ری خه‌بتی. ده‌ما ئه‌بدووره‌حمان پاشا بوویه‌ والییین باژارئ ئه‌دیرنه‌یی (1893) حازم به‌گ ژئ د گه‌ل وی چوو ئه‌دیرنه‌یی و بوو جیگری والی. ل ده‌ده‌ئاخاجا سه‌ر ب ئه‌دینه‌یی وه‌کی موته‌سه‌رف کار کر (1896). د ساللا 1898 ب ژوورناله‌کی قه‌ شیکایه‌تا وی ل جه‌م سولتان عه‌بدولحه‌میدئ دوویی (1876-1909) هاته‌ کرن و حازم به‌گ ژ کاری

هاته وەرگرتن. د ژوورنالی دا حازم بهگ وهکی ئالیگری فکرین ژون ترکان و دژی سولتانی هاتبوو داناسین. لی بهلی بینیدابوونا توهمهتان ئەشکهره بوو و 45 روژ پشتی هینگی وهکی والیبی مووسلی هاته تهعینکرن. وی دو سال و نیقان والیتیا ویلایهتا مووسلی کر و دیسا ژ بهر ژوورنالەکی ژ کاری هاته وەرگرتن (1901). حازم بهگ د سالا 1902 یی وهکی ئەندامی شوورایا دهولهتی هاته وهزیفه دارکرن. پاشی ل ویلایهتین ماناستر (1903) و بهغدایی (1906) والیتیا کر. بۆ دهمکه کورت والیاتییا سیواس و ئەنقهری کر و د 1909 یی دا بوو شههره مینی ستهنبۆلی. ههروسا والیاتییا هیجازی (1911)، بهیروودی (1912) و حهلهبی (1913) کر. د ناچهرا سالین 1914 و 1918 یی دا رهئیساتییا دایرهیا مولکییه و پهروهردی یا شوورایا دهولهتی کر. پاش هینگی والیاتییا بوورسای (1919) کر و د 1920 یی دا د کابینهیا حوکومهتی یا علی رزا پاشا دا بوو وهزیری داخلیی. ئەف کاری خوه د کابینهیا صالح پاشا دا ژی دۆماند. ب توهمهتا پشتهقانییا قوایی ملی یا سهر ب مستهفا کهمال پاشایی قه هاته مهحکهمهکر. ژ ئالیی دیوانا حهربی قه هاته دارزانن و حوکمی سیدارهانی بۆ هاته دانان. لی بهلی ب فهرمانا سولتان وهحدهدینی (1918-1922) قه جهزایی وی یی سیدارهانی هاته راکرن (1921). پشتی قان روودانان ژ ستهنبۆلی دهرباسی ئەنقهری بوو و گههشته حوکومهتا مستهفا کهمال پاشا. حازم بهگ د قی ناچهری دا والیاتییا سیواس (گولان 1921) و تراپزونی (تهباخ 2921) کر. پشتی ههلوهشینا دهولهتا ئوسمانی د کۆمارا ترکیبی یا نوو دا گهلهک کار وهرنهگرتن. د ناچهرا سالین 1923-1927 و 1939-1941 یی دا وهکی پارلهمنتهری باژاری نیغدهیی ل مهجلیسا کۆماری کار کر. د سالا 1947 یی وهفات کر و ل ستهنبۆلی هاته دهفنکرن (Akgün, 1993, 73-78; Pirimoğlu, 1988, Yalçın, 2010).

ئهبووبهکر حازم بهگ ژ بلی کارین ئیداری ب ئەدهبیاتی قه مهشغوول بوویه و وهکی یهک ژ پیشهنگین ئەدهبیاتا نووژهن یا ترکی تیته قه بوولکرن. ههلبهستین وی بۆ جارا پیشیی ل روژنامهیا ویلهیهتی یا قونایی بهلاف بووبوون. بهرهما وی یا بۆ جارا یهکی وهکی پرتووک چاپ بووی کورتهچیتوکی وی یین ب ناخی Eski Şeyler (تشتین کهفن) ئە (1910). د قی بهرهمی دا کورتهچیرۆکا ب ناخی موزوله بهحسا روودانهکه تراژیک یا ل زاخو دکهت. حازم بهگ تاییهتی ب رۆمانا خوه یا ب ناخی Küçük Paşa (پاشایی بچووک) (1910) قه تیته ناسین. وی د سالا 1915 یی دا ب ناخی İdari-İctimai Sanihat (هزرین ئیداری و جفاکی) پرتووک که ل سهر ریقه بهریی چاپ کر. ههلبهستین وی یین فرهنسی ب ناخی Les Fluers Degeneres (1931) هاتنه بهلافکرن. ل سالا پاشتر ههلبهستین خوه یین ترکی ب ناخی Kar Çiçekleri (کولیکین بهرفی) چاپ کر. بهرهمین حازم بهگی یین ههری بالکیش بهرهمین وی یین تاریخی، شاهدهی و بیرهوهرییین وی نه. وی د سالا 1944 یی دا Hayatım: Canlı Tarihler (ژینا من: دیرۆکا زندگی) و د 1946 یی دا Zalimane Bir İdam Hükümü (حوکمهکه زالمانه یی ئیدامی) چاپ کرن. پشتی مرنا وی بهرهمین وی یین وهکی Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları (ب بهلگهیان قه بیرهوهرییین شهری رزگاریی) (1982) و Hatıralar (بیرهوهری) (1998) هاتنه وهشاندن.

ئهبووبهکر حازم بهگ ژ گهلهک ئالییان قه مروقهکی بالکیشه. وی د گهل کارین ریقه بهریی گهلهک چهز ژ خهباتین ئەدهبی و هونهری کرییه. خوه فیزی نهزهرییاتا موسیقی و پیمانوی کرییه. دهما ل باژاری قاسته مۆنوی و وهکی مهموور دخهبتی، مهرفهقا وینهگری و فۆتویی ل نک وی پهیدا بوویه و د دهما والیاتییین خوه دا گهلهک وینه گرتنه. بهری وهکی والیبی مووسلی بیته تهعینکرن وی، ئالبومهکه وینهیان تهقدیمی سولتان عهبدولحه مید کربوو و ئەف چهنده بووبوو سهبهی تهعینا وی یا مووسلی. حازم بهگ ب کاری رسم قه ژی مهشغوول بوویه و ههک تابلویین وی ههنه. دهما ژ بۆ مووسلی رهوانهیی ری بووی سی ماکینین فۆتویان و دووربینهکه ئەسمانی د جهنتا وی دا ههبوون (Tepeyran, 1998, 13-14). ئەو گهلهک مهرفهقاری علمی ههیهتهی (ئاسترونومی)، نهباتات و حهواناتان بوو. د والیاتییین خوه دا ب بهرفرههی بهحسا گییا و کولیک، دارووبار، سیرووش و چاندن و گییانهوارین ل جوگرافیا ئوسمانی دکهت. حازم بهگ خودان بیر و حافزهیهکه گهلهک ب هیز بوو. خودان دسپلینهکه ریکوویک بوو و بیرهوهرییین خوه ب تهفاسیل نفیسینه. بیرهاتین خوه ب وهسیقهیان قه پشتراست کرنه. تاییهتیهک دی یا حازم بهگی ئەوه کو ئەو گهچترین و جوانترین والیبی سهردهما خوه بوو. ئەو د بیرهوهرییین خوه دا دییار دکهت کو دهما ئەو ژ بۆ والیاتییا مووسلی هاتی، د ریکی دا، والیبی بهیروودی وی وهکی گهچترینی والیبین مهزن ددهت ناسین. ههروسا ئەو دییار دکهت کو د سهردهما والیتیا وی یا مووسلی دا کیشهیا مهزن یا ئەو راست هاتی، تهمنهچووک دیتینا والیبی نوو بوو (Tepeyran, 1998, 229). حازم بهگی ژ بلی ترکی، عهرهبی و فارسیهکه باش دزانی و ههروسا د فرهنسی دا ژی دهستههل بوو.

1.2 ویلايه تا مووسلی د بیره وهرییین نه بووبه کر حازم به گی دا

بیره وهرییین حازم به گی یین مژارا فی خه باتی د به ره ما وی یا ب نافی Hatiralar (بیره وهری) دا هاتنه وه شانندن. نه و به ره ما خوه دا دهما به حسا والیاتییا خوه یا مووسلی دکهت وسا ددهت زانین کو چل سال د سر فی چهندی را دهر باز بوونه (Tepeyran, 1998, 355). لی ژ بهر کو وی بیره وهرییین خوه هه می وه کی روژانه قهید کر بوون، هه ر تشت ل بهر زیهنی وی راست و روهن بوو. دهما مروّف بیره وهرییین وی دخونیت، تیدگه هیت کو هه می بیره وهرییین وی نه هاتنه وه شانندن و هه نک وه کی موسوده ده مانه. چونکی هه نک روودانین د سه رده می وی دا ل مووسلی، ده قه را ناکری قهومی نه که فتنه د ناف بیره وهرییین وی یین وه شانندی دا. د ناقا به لگه نامه یین ئوسمانی دا گه له ک نفیسین وی یین د دهما والیاتییا وی یا مووسلی دا هه نه. یه ک ژ قانا روودانین ناکری یین د ناقه را شیخ محمه د صدیقی نه هری و شیخ محمه د بارزانی و هه روسا کیشه یین د ناقه را زیباری و سورچییان. مخابن وی د به ره ما خوه دا به حسا وان روودانان نه کریه.

والیاتییا مووسلی یا نه بووبه کر حازم به گی

حازم به گ د بیره وهرییین خوه دا جه کی تایهت ددهت والیاتییا خوه یا ویلايه تا مووسلی و ب به رفره هی به حسا سه ره اتیین خوه یین وی دهری دکهت. ل دوو ئیفاده یین وی دهما نه و موته سه رفی ده ده ناخاجی ب ژوورنال ه کی فه هاتییه توهمه تبارکرن و ل سر فی چهندی نه و 17 بی کانونا مه زن 1898 ژ ئالییی سولتان عه بدولحه میدی فه ژ کاری هاتییه وهرگرتن (Tepeyran, 1998, 312). ل سر فی چهندی حازم به گ هاتییه سه تنبولی و ئاریزایه ک و ئالبوم هه که وینه یان ته قدیمی سولتانی کریه. هه ر چهنه نه و ژ خوه بیه یفی بیت ژی، پشتی چهنه روژه کان سولتانی نه و وه کی والییی مووسلی ته عیین کر. نه و ب خوه ژی ژ فی چهندی عه جیگر تی مایه. ل سر فی چهندی مه تنه که سه ده قاتی ژ بو سولتانی دنقیسیت. نه و وسا دیار دکهت کو دهما وی مه تنه سه ده قاتی دنقیسی کامل به گی کاتبی مابه یین مه تنه وی سه راست دکهت. چونکی حازم به گی نفیسبوو کو "نه ز عه رز دکه م کو ژ سه ده قاتا زاتی شاهانه و دهوله تا ئالییه جودا نابم". کامل به گ دبیته وی خوه زی ته به حسا سه ده قاتا دهوله تی نه کر با. حازم به گ دبیژیت نه ز وسا تیگه هشتم کو دهما د ناقه را سه ده قاتا دهوله تی و یا زاتی (سولتانی) دا ناکوکی په یدا دبیت دقیت هشیاری ب سه ده قاتا زاتی بیته کرن (Tepeyran, 1998, 319, 324-325). نه ف چهنده دهر بارئ نیشانانا ئیستیدادا سولتانی دا ره وشه که سو سه ره ته.

حازم به گ دیار دکهت کو دهما نه و ب والیاتییا مووسلی فه هاتییه وه زیفه دارکرن، سولتانی جیه جیکرنا سی تشتان ژ وی خوه ستبوو: ئاساییش و نه منیهت، مه عاریف، نه فیعا (Tepeyran, 1998, 382, 413). داخوازا یه کی گه له ک موهیم بوو چونکی د وی سه رده می دا د ناقا ویلايه تین ئوسمانی دا ویلايه تا ژ ئالییی نه منیهت و ئاساییشی فه ژ هه میان ئالوژتر مووسل بوو. ب زارگووتا حازم به گی سی روژ پشتی ته عیینا وی یا ژ بو مووسلی ژ وی هاتییه خوه ستن کو ب دهسته کی سفک به ره ف مووسلی فه بجیت چونکی ل ویلايه تا مووسلی کورد وو عه ره ب سه ری ئیکوودو دخوه (Tepeyran, 1998, 335). حازم به گ د نه رده ک دی دا ژئیشاره تی ب فی چهندی ددهت و دبیژیت کو کورد وه کی گورگان ئیکوودو دخوه دقیت دهر حال ژ بو مووسلی حه ره کهت بکه ی (Tepeyran, 1998, 436). ب راستی ژی د وی سه رده می دا د ناقه را عه شیره تین عه ره ب، کورد و ریقه به رییا دهوله تی دا ئان ژی د ناقه را عه شیره تان و ئالایین حه میدی دا شه ر و لیکدان گه له ک زیده بووبون. داخوازا دوی یا مه عاریفی (په روه رده یی) ژ ئالییی دهوله تی فه گه له ک گرینگ دهاته دیتن. یه ک ژ خه باتا سه ره کی یا حازم به گی ل ویلايه تا مووسلی فه کرنا مه کته یین نوو بوو. داخوازا سییی نه فیعا (ئاقادانی) ژی ب چیکرنا ری، په ر و ئاقاهییین نوو فه گریدایی بوو. د فی چارچوؤق دا جارا عه ولی وی ریکا گه لییی زاخو ب دینامیناتان فه فره کر و رییه که نوو درست کر (Tepeyran, 1998, 388).

به کر حازم به گ د 18 یی شووباتا 1898 بی ب ریکا به حری ژ سه مبولی دهرکه فت و گه هشته ئیسکه نده روونی. ژ وی دهری ب ریکا هه له ب، ئورفا، ویرانشار، نسییین و جزیری د مه ها ئادارا 1898 بی گه هشته مووسلی (Tepeyran, 1998, 336-345). وی ل مووسلی دو سال و نیقان والیاتی کر. د مه ها خزیرانا 1901 بی دا ژ نشکی فه ژ والیاتییا مووسلی هاته وهرگرتن و ل شوونا وی نازم پاشا بوو والییی مووسلی. حازم به گ ئیفاده دکهت کو وی نه زانییه کانی ژ بو چ ژ کاری هاتییه وهرگرتن. پشتی دو مه دی د 27 تی تیرمه ها 1901 بی دهما والییی نوو گه هشتییه مووسلی نه و ژ باژیری دهرکه فتییه و پشتی سه له ک دی ب درستی زانییه کانی ژ بو چ هاتییه عه زلکرن. ل دوو ئیفاده یین وی ژ بهر موشیری ئوردوویا چاری موشیر زه کی پاشا ژ والیاتییی هاتییه لادان. وه کی تیته زانین زه کی پاشا دانیری ئالایین

همیدی یه. زهکی پاشا، سولتان وسا تیگه هاندیبه کو ب حازم بهگی څه نه مومکینه ئیدامه یا ئالابین همیدی بیته کرن و دقتیت ئه و ژ کاری بیته وهرگرتن (Tepeyran, 1998, 531-535).

2. دههههرا بههدینان د بیرهوه ریپین حازم بهگی دا

بهکیر حازم بهگ د دهما والیاتیبا خوه دا د بهارا 1900ی گه ریانه که بهرفره هل دهههرا بههدینان کریبه و د بیرهوه ریپین خوه دا ب بهرفره هی بهحسا څی گه ریانا خوه دکته. ئه و چوویه قه زابین وهکی زاخو، دهوک و ئاکری بین سهر ب لیوایا مووسلی څه (Tepeyran, 1998, 475). ئه څه گه ریانه ب هه لکه فتا چیکرنا ریکا گه لیپی زاخو دهست پی کر بوو. وهکی ل ژوری هاتیبه بهسکرن یه ک ژ سی داخو زین سولتانی قیایی کو بینه جیبه جیکرن چیکرنا ریووریباران و ئاقه دانکرن بوو. گه لیپی زاخو ژ بهر گرینگیا ریکا ویلایه تی، محتاجی فرههکرن و درستکرنی بوو. حازم بهگ وسا ئیفاده دکته کو دهما وی بریارا چیکرنا ریکا گه لیپی زاخو دایی، خه لکی قهت باوهر نه دکر کو ئه و دئ بشیت څی ریکی چیکته. وی ئه ندازیار حوسنی ئه فهدی ژ ئورفایی دا ئیناندن و دهست ب دارشتنا پلانا چاکسازیا ریکه کر. ژ بو تهقاندنا که څر و هه لانین گه لی چه وجهی ب باروودئ هه بوو. حازم بهگی هه ر چه ند ژ بو دانا باروودا ل دهپوین لهشکه ری بین مووسلی موراجه عه تا نه زاره تا هه ریپین کر بیت ژ وی چ جاب ژئ وهرنه گرتن. ل دوو ئیفاده بین والی پشتی کو ئه و ژ نه زاره تا هه ریپین بیه څی بووی، وی و سه روکی به له دیبا مووسلی سه عید بهگی و ژ ئه شرافئ زاخو ییوسووف ئاغا ب دزیکا په یوهندی د گه ل قاچاخان گری دان و باروود ژ وان هاته دابینکرن. ب راستی ئه څه تشته کی سو سره ته. چونکی والی ژ بو چاکسازیا مهبوور دبیت کو کارین نه قانونی بکته. ل گه لیپی زاخو نیزیکی دوسه د لاغم هاتنه کولان و پاشی ئه و ب باروودان څه هاتنه داگرتن و تهقاندن. پاشی ل دوو پلانا حوسنی ئه فهدی ری هاته فرههکرن و خوهشکرن (Tepeyran, 1998, 388-391).

حازم بهگ ژ بو دیتن و کوئرتولکرنا ریکا گه لیپی زاخو بهری هه می ئهردان سه ره دانا قه زا زاخو یی کر. ل دوو وینه بین وی قه سه به یا زاخو وهکی گرافه کی د ناڅا خه لقه یا چه می خابیری دا دمینیت و ته نی ب ریکا پری څه هاتنو و چوونا وی هه یه. ئه و ل گری نیزیکی څی پری و بهرامبه ری قوناغین که فن بین و وی گاڅی وهکی جهی دائیره بین حوکومه تی دهاتنه بکارئینان، کوئی خوه څه دا و ل وی دهری ما. لی به لی ژ بو رازانی دچوو قوناغا یوسف ئاغایی (Tepeyran, 1998, 392). زاخو یی کارتیکنه که زیده ل والی کریبه و وی کورته چیروکا خوه یا ب ناڅی مؤزوله ل څی دهری موله م وهرگریبه. حازم بهگ د جه ژنا قوربانی دا له گله گه کی دبینیت کو د ده څی وی دا چقه که داری یی ب ئالا ئان ژ وی ب پاته یه کی سور څه ل هنداف سهری وی دفریت و دچیت ئالیپی که لی څه. هینگی ژ لهشکه ره کی دپرسیت کانی ئه و چ بوو له گله کی بریبه هیلینا خوه څه. لهشکه ر دبیزیت کو ئه و ئالایا ئه قینی یه، له گله کی ژ گوره که ژ گورستانا هه نی ئینایه. گوتنا "ئالایا ئه قینی" یه کسه ر بالا حازم بهگی دکشیت و بو په یادکرنا څی گوری دچپته گورستان. د گورستانی دا راستی گوره که خورته کی تیت کو دهرگرا وی قه بری وی ب پارچه بین کاسه، بهرداخ، فینجان، شووشه و نهینکین رهنگورهنگو څه وهکی مؤزوله یه کی هملاندیبه. سه رهاتیبا څی گه نجی کو دهما ژ لهشکه ریپین خه لاس بووی و څه گه ری هاتیبه زاخو، ژ ئالیپی ئالابین همیدی څه ل گه لیپی زاخو یی هاتیبه کوشتن و دهرگرا وی، گه لکه ته سیر ل حازم بهگی کر و وی ئه څه سه رهاتیبه وهکی کورته چیروکه کی نفیسی و چاپ کر (Tepeyran, 2017, 240-351; 1998, 393-396).

ل دوو څه گیرانا حازم بهگی عقلمی هه ر سنی قه زابین بههدینان وهکی عقلمی ئه نه دولی یه و ژ مووسلی جودا یه. دهما ژ زاخو بهره څه دهوک چووی ریکا بهر چیا ئاژوتیبه و د ریکی دا ل قه شه فری دیرا دو مینیکان زیاره ت کریبه. ل دوو ئیفاده بین حازم بهگی دهوک ل خه لاسیا سلسله یا چیاپی زاخو، ل بهرپالا چیاپیبه کی بلند هاتیبه ئافاکرن. ئه و دهر ژ وی وهکی ئه مسالین خوه ژ شارستانی مهبووم بووی. لی به لی ب دیتنا وی دهوک، چاڅی ئه و گوندین خه رابه بین دهر دوری بین ژ بهر خرابی بین ئالابین همیدی چولبووی، هیژ گه لکه ئاقه دانه (Tepeyran, 1998, 475). حازم بهگ پشتی بهر ئیڅاریبه کی دگه هیته باعه دری و ل وی دهری دبته میڅانی هه لی پاشایی میری ئیزدیبان. حازم بهگ وسا دده دیارکرن کو قوناغا میری ئیزدیبان گه لکه مهبووم و موونته زهمه. ئه و د ئوده یه که گه لکه دریز و فرهه دا هاتنه میڅانکرن. د څی ئودی دا ئویزه یه که نادیره هه بوویه کو ب تیریزین روژی څه رهنګین جودا جودا ژ وی شووعله ددان. قوناغ د ئه رده کی بلند هاتبوو ئافاکرن و ره خه کی وی هند ئه قرازیبه که ب رک بوو کو مروڅی نه دشیا ب په یاتی تی را دهر باز ببیت. ل دوو ئیفاده بین حازم بهگی هه لی پاشا ب سوارکی تی را دهر باز دبوو. ئه و وسا دده ت دیارکرن کو

ههکه وی ئیزدیبونا عهلی پاشا نه زانیا، ژ رابوون و روونشتن و ناخفتنا وی هیچ نه دهاته تیگه هشتن کو ئه و نه موسلمانانه. حازم بهگ ئیشاره تی عۆمه ر وهه بی پاشایی والیی موسلی بی به ری دده ت کو وی د سهرده می خوه دا ژ بو موسلمانکرنا ئیزدیبان گه له ک زۆرداری کر بوو. وی ژ خه لکی بهیستبوو کو عۆمه ر پاشایی، د وهختی خوه دا عه لی پاشا گازی کر بوو مه قامی خوه و ئه و ئان ب موسلمانبوونی ئان ژ ی ژ په نجه ری را ئاقتنا چه می دیج له یی فه ته هدید کر بوو. لی به لی وی شه رم کر بیه کو راستیا فی روودانی ژ عه لی پاشا بپرسیت (Tepeyran, 1998, 476-477).

حازم بهگ د گه ریانا خوه دا سهرده انا لاله شی کر بیه. ئه و دیار دکه ت کو په رسته گه ها ئیزدیبان نها ژ دهستی ئیزدیبان هاتییه وه رگرتن. ئه ف په رسته گه د وهختی خوه دا قبله گاه و مه کانی چه جی بی هه می ئیزدیبان بوو و ژ هه ر ره خه کی فه ئیزدی د وهختین دیارگری دا سهرده انا وی ده ری دکرن. ژ به ر هندئ ل په ساری نیزیکی توربه یا شیخ عادی گه له ک کاکلین خانیا هه بوونه. ل دوو ئیفاده یین حازم بهگی قوبه یا توربا شیخ عادی خه راب بو بوو و گۆرا وی د بن کاکلی وی دا مابوو. ئه و، لاله شی وه کی گه لییه کی دلغه که ر وینه دکه ت و دبیزیت کول وی ده ری گه له ک چا فکانیین ئافین سار و دارووباری ب خه مل تی دا هه نه. ل دوو ئیفاده یین حازم بهگی ده ما لاله ش د دهستی ئیزدیبان دا خه لکی ئیزدی بی سهرده انا وی ده ری دکر گه له ک دیاری دانه موته وه لیین توربه یان. به لی نها پرانییا ئا قاهی و توربه یین لالشی کاکل بوونه و ل لاله شی مه درسه یه که ئیسلامی هاتییه فه کرن. لاله ش د سهرده ما عۆمه ر وهه بی پاشا دا ژ ئیزدیبان هاتبوو خالیکن و ژ بو ل ناف ئیزدیبان دا به لاکرنا ئیسلامی مه درسه یه ک ل وی ده ری هاتبوو ئا فاکرن. د ده ما سهرده انا حازم بهگی دا ئه و مه درسه ل کار بوو و چاره ده فه قییا ن ده رسین ئیسلامی وه رگرتن و 600 قوریش موچه ژ بو موده رسی وی مه درسه یی هاتبوو ته رخانکرن. ل دوو ئیفاده یین وی ئه و فه قی هه می ژ هه نک که سین بیسه روه به ر یین ل وی ده ردوری بوون و چ ئیزدی د نا فا وان دا نه بوون (Tepeyran, 1998, 478).

حازم بهگ د ریکا ئاکری دا سهرده انا گوندین حاسا؟ و باویان کر بیه و ل باویان چوویه دیتنا رۆلیه فین ل سه ر که قران هه لقاندی. ل وی ده ری خانیا که فن دبتن کو ب خه رتاندنا طاط و حه لانان فه هاتبوون چیکرن و وی هه روسا ته ماشایا دو وینه یین ل سه ر که قران هه لقاندی، کر. ل دوو ئیفاده یین وی ژ فان وینه یان یه ک ته مامه ن هاتبوو ژ نا قهرن و یه ک ژ ی هه تا راده یه کی هاتبوو پاراستن. حازم بهگ به ر ئیقارییه کی گه هشته ناحیا مزووریان و ل گوندی باسات؟ میقان بوویه (Tepeyran, 1998, 480-481).

2.1. قهزا ئاکری د بیره وه ریین حازم بهگی دا

حازم بهگ د بیره وه ریین خوه دا به ری به حسا شووشی دکه ت. ل دوو ئیفاده یین وی شووشی حه فت ساعه تان ژ باساتی دوور بوو و دکه فته نا فا گه لییه کی و ل به ته نی چیا یه کی پری که قر و ب حه لانین مه زن. شه ش مال ژ ی جهوو سی و چار ژ ی موسلمان چل مال ل شووشی هه بوون. ده ما دا که فتییه گه لیی شووشی، هیژ ژ دوور فه هه نک کولیک دیتنه کو مه زناهی، جوانی و پر بوونا وان بالا وی کیشایه. ئه و کولیکین مه زن د نا فا که قرین مه زن ئین که قری گرتی دا شین بو بوون و وی هه تا نها ئه و کولیک ل چ ئه ردان نه دیتی بوون. ل دوو فه گیرانا وی، ئه و کولیکه مه تره یه ک و نیف بلند بوون و تاییین وی پینجی، شیست سه نتیمان دریز بوون. ل سه ر تاییین وی، کولیکین پینج پینجه هه بوون کو مه زنییا وان هندی کولیکا مانولیا یی بوون و ئه و وه کی زه نگلی سه رنشیف بو بوون و ره نگی وان شین بوو. ره خین فی کولیک ب ستریین گه له ک مه زن فه پینجایی بوون و ل سه ر به لگین وی نه قشین ب ره نگین فه کری، تاری، که سک و سپی و ره ش هه بوون. حازم بهگی ئه ف کولیکا هه تا نها ل چ ئه ردان نه دیتی، گه له ک به رگه رم کرن و دلئ وی پی سۆت کو ئه و ل ئه رده کی ژ چاقان دوور فه دبن. ده ما حازم بهگی چه زکری وینه یه کی فی کولیک بگریت ئوسمان ئاغایی شووشی گۆته وی کو ماده م وه ئه ف کولیکه گه له ک به رگه رم کرن، پشتی دو سی هه بیف دی ئه ز دی توفی وان ژ بو وه به نیرم. ل سه ر فی چه ندی ژ به ر کیمبوونا پلاکین فۆتویان حازم بهگی وینه یی وان کولیکان نه گرت. ئه و وسا ئیفاده دکه ت کو نها ژ ی حه یفا وی تیت کو وی وینه یی وان کولیکان د گه ل ئوسمان ئاغایی نه گرتیه. پشتی هینگی ئوسمان ئاغایی توفی وان کولیکان ژ بو والی هنارتن، لی نه ل موسلی نه ژ ی ل سته نبۆلی ئه و کولیک ب دلئ وی شین نه بوون (Tepeyran, 1998, 481-482).

حازم بهگ ده ما نیزیکی ئاکری بووی، وی دشبنیت موحیطی شووشی. ل دوو فه گیرانا وی ئاکری دکه فته به رپالا ئالیی رۆژ هلات و رۆژاقایی چیا یه کی کو ژ که قر و حه لانین مه زن ئین ره نگی وان فه کری پیک هاتییه. جهی قوناغا

حوکومه تی (ناقاهیا قهیمه قامیئی) لی ژ ئهردی حهفسه د و پینجی مهتره یان بلنده. ب دیتنا وی ئاکری ب خانینی خوه یین ههروهکی ل سهر ئیک هاتنه نژاندن و ب کهفرین ئه و چیبایی پالا خوه دایی یین رهنگه کری قه هاتنه چیکرن بیئنا مروقی چک دکته. وسا دیواره ئاکری د دهستیکی دا د بهر دلی حازم بهگی ئینتیبایه که باش چینه کرییه. لی بهلی که یفا وی گهلهک ژ چه م و رووبار و دارووبارین رهنگورهنگو یین ل دهوروبه رین روژهلان و روژاقایی ئاکری هاتییه. ل دوو وینه کرنا وی رووباری ل روژاقایی ئاکری یی کو تیرا گهراندنا چهند ناشان دکته، د بن سیبه را فان داران دا خوه دخشینیت، دکته گومه موم و کهفی ددهت. ئهف رووبار د ئهردین راست و پان دا گوم و گهرین ئاقی یین مهند چیدکته و ئهف دیمه نه زهوقه که خواهش یا تماشایی پهیدا دکته. حازم بهگ وسا ئیفاده دکته کو ئهف رووباره ژ چیبایی ب هزار و حالین ئاسی تیتته خواری و تهقریبه ن ژ بلندییه که پانزده مهتره یی دا وهکی پهردیه کی سهرنشیف دبیت. ئه و شکهفتین بچووک و مهزن یین دکه فنه پشتا فی سوولاقی ب کهفرین که فرگرتی و ب کولیک قه وهکی تابلویه که پاسته ل یا شووشه لی رهشاندی تیتته دیوارکرن و مروث ژ سهیرا وی تیر نابیت. ئه و وسا ئیفاده دکته کو خه لکی فی دهری فی ئهردی وهکی "سییه" ب ناف دکهن (Tepeyran, 1998, 482-483).

حازم بهگ وسا تهخمین دکته کو مروث دشیت فی سوولاقی پینجی، شیشته مهتره و ههتا بلندتر بکته و که رهه بیی ژئی حاصل بکته. ل دوو فهگیرانا وی ژ بهر کو دهنگی سوولاقی ژ دوور قه دهاته بهیستن، ئه و ژ بو دیتنا وی چوویه وی دهری. لی ژ بهر کو ئه و دهر د ناقا دارووباری دا بهرزه بووبوو مومکین نه بوو کو خوه نیزیکی وی بکته. ل سهر فی چهندی ئه و خه ره بنده کی گازی دکته و ئه و دار و طایین ژ بو دیتنا وی دبنه ئاستهنگ، هه مییان ددهته برینی. ب فی شکلی ئه و سوولاقا کو ئه مسالین وی دچ ویلایه تان دا نه دیتی بیپه رده خوه نیشا وی ددهت. حازم بهگ دیوار دکته کو دهما ئیقاری ژ قهیمه قامی ئاکری صالح پاشایی پسپار کری کانی وی ئهف سوولاقه دیتییه ئان نه، وی ئهف جهوابه دایه، "ئه زبهنی، ژ بهر مهشغولیا کاری من هیژ وهخت پهیدا نه کرییه" (Tepeyran, 1998, 483). حازم بهگ چوویه ل سهر بانجی که لا ئاکری ژئی. وی سیرنجه کا ئاقی یا ژ حالانه کی خهرتاندی و ههک کافلین خانیه ران ل وی دهری دیتنه و وسا تیگه هشتییه کو خه لکی دهقری دبیته فانا کهله. چیبایهک ل پشت چیبایی که لی مرقه دئ شیخ عه بدولعه زیزی برایی شیخ عه بدولقادر گیلانی هه بوویه و وی ئه و دهر ژئی زیارهت کرییه. ب دیتنا وی مرقه د ژ ئه مسالین خوه ئاقادانتر و ریکوپیکتر بوویه. وینه یی رهسمی دهسته کی یی ل سهر مناره یی بالا وی کیشایه. دهما نیزیکی بووی دیتییه کو ب خهتا سولوس له فزا جهلال ل سهر هاتییه نفیسین.

حازم بهگ دهرباری گهریانا خوه یا ئاکری دا سهرهاتییه که خوه یا بالکیش فه دگیریت. دهما قهیمه قامی ئاکری دبیته وی، "ل فی دهری هیستره که ئهنتیکه ههیه، هون دخوازن وی ببین ئان نه؟ ئه و دبیزیته وی،" ئهف ئهنتیکه ژ مهرمهری یه ئان ژ برؤنزییه". قهیمه قام دبیته وی، "نه خیر، ئه و حیوانه که زندگی یی ئهنتیکه یه. دو سالی یه و هیژ تاژان لی ناهیته دانی". پاشی جهحشی هیستری تینه ل نک حازم بهگی. ل دوو وینه کرنا وی، رهنگی وی هیستری یی عهسلی ژ تاریی بهرووی بوو و رهخوورویین دهف و دفنا وی، زکی وی، پییین وی یین پشتی ههتا چوکان و ههتا بن کوریا وی رهنگی سپی بوو. ههروسا ل سهر قورکا هیستری سپیاتییه که ب شکلی هه بیقی ل سهر هه بوو. ئه و جهحشی هیستری گهلهک شرین، رکوی و وهکی ئه مسالین خوه زهکی بوو. حازم بهگ وسا دیوار دکته کو قهیمه قامی حه زکرییه کو فی جهحشی هیستری وهکی دیباری بدهته وی. وی وسا قه بوول کرییه کو ئه و (والی) ب خوه، ب پاره یین خوه قه وی بکریته. بهلی ژ بهر مهشغولییی وی سوچه تا جهحشی هیستری ب یه کجاری ژ بیر کرییه. دهما وان خوهستی ژ ئاکری جودا ببن، وی هینگی ئه و هیستر ل پشت هه سپی خوه دیتییه قه و ئه و ژ نوکا هاتییه بیرا وی. لی بهلی حازم بهگی نه خوهستییه فی جهحشی هیستری ببهت و ئه و پاش قه فه گهراندییه. لی دهما ئه و ساعه ته کی ژ ئاکری دوور کهفتی، دیتنه کو ئه و جهحشی هیستری ل دوو وان تیت. ئه و جهحشی هیستری تیت و سهری خوه دبه ته بن پاشیا هه سپی حازم بهگی. دهما حازم بهگ دخوازیته ئه و جهحشک بیته فه گهراندن، جهحشی هیستری دته قیت و خوه ژ دهستی زابطییه یان خه لاس دکته. ههتا ئه و گه هشتینه مووسلی ئه و هیستر هه ر ل دوو وان هاتییه و گه هشتییه بازاری. حازم بهگ دهما ژ والیتییا مووسلی هاتییه وهرگرتن، وینه یه کی هیستری دگریته و ژ بو عارف حکمهت پاشا ریندکته و دبیزیته وی ههکه هون بخوازن ئه ز دئ وی بینم سته نبولی. پاشی ئهف هیستر ژ بو سته نبولی تیتته رهوانه کرن و ههتا سالا سولتان عه بدولحه مید تیتته لادان (1909) ل ناف باغچه و تهولخانا سه رایا یلدز یا سولتانی دا دمینیته. پاشی ئه و ب خوه ژئی نزانیت کانی عاقبه تا وی چ بوویه (Tepeyran, 1998, 484-486).

2.2. قهیمه قامی ئاکری صالح پاشا

صالح پاشای قهیمه قامی ئاکری د بیره وه ریپین حازم به گی دا جهه کی تایبته دگریته. حازم به گ قهیمه قامین قه زاین و یلیه تا مووسلی دابه شی دو بران دکته: قهیمه قامین بیانی و بین خوه یانی. ژ خوه یانیان مه قسه د ئو قهیمه قامن ئو ئین خه لکی ویلیه تا مووسلی ب خوه. صالح پاشا ژ یه ک ژ قهیمه قامین خوه جه بوو (Tepeyran, 1998, 470). صالح پاشا ل دوو ئاگاهیین سجیلا ئوسمانی کوری مه محمود پاشایی سلیمانیه و ژ خانه دانا بابانیه. د سالا 1284 (68/1867) هاتیه دنیا یی. د ناقه را 30 ی چریا پیشی 1897 و 31 ی کانونا مه زن 1903 یی ل ئاکری قهیمه قامی کریه (i.DH.1407.29.1). ب دیتنا حازم به گی قهیمه قامین خوه یانی بین ل مووسلی نه ژ بهر لیباقت و ئه هلیه تی، هه ما ته نی ژ بهر کو نیزیکی و لیزمین نازری خارچییه محمه د سه عید پاشایی کوری حوسه یین پاشایی بابانی یی سلیمانیه، ل وی دوری هاتته وه زیفه دار کرن. ژ بهر قی چهندی ئو ژ قهیمه قامین خوه یانی بین وه کی عه بدوللاه پاشایی قهیمه قامی ئه ربیلی، محمه د فوئادی قهیمه قامی شه هرپازاری و ئوسمان پاشایی جاف یی قهیمه قامی گولانه ری نه رازی بوویه. ئه ف هه ر سی قهیمه قام ژ ی کوردن. یی بهری ژ خانه دانا میرین ره واندزی و یی دوی ژ ی کوری موفتییه سلیمانیه عه بدولقادر پاشایی بوو. ل دوو قه گیرانا حازم به گی، وی ل دژی گهنده لی و بیقانونیین قانا هه ر چهنده گه لک بزاف کریه تی د هه ر بزافی دا ئه ف که سه ژ ئالیی بابعالی قه هاتته طه لطیف کرن و روتبه یین وان هاتته بلند کرن. چونکی ده ما ئو قهیمه قام تووشی ته حقیقاتی دبون، وان هه ر د گافی دا په یوه ندی د گه ل سه عید پاشا گری ددان و خوه ژ لیپرسینی خه لاس دکر (Tepeyran, 1998, 470-472).

حازم به گ دهرباری طه لطیف کرنا قهیمه قامین گهنده ل دا سه ره اتییا خوه و صالح پاشا وه کی نوموونه دهرمه یان دکته. ل دوو قه گیرانا وی صالح پاشا ژ ی بهر کو ئه قره بایی سه عید پاشا بوو، ژ پاشایی ده وه تلوو بین ده قهری حساب بوو. ب گوئتا وی دهرباری صالح پاشایی دا ئیخبارنامه یه کا دریز یا ژ سه د ماده بی هاتبوو ویلیه تا مووسلی و تی دا به حسا نه کامییا وی و کریارین وی بین کوشتنی ده اته کرن. ژ بو ته حقیقاتی مه مور وه کی زیره ک ئی خودان سه لاحتیه هاتبوو وه زیفه دار کرن و ئو ژ بو ئاکری هاتبوو ریکرن. حازم به گی ژ بو لیپرسینی، ئینانا صالح پاشا یا ژ بو مووسلی هیلابوو دووماهییه. چونکی وی وسا حساب دکر کو هه که پاشایی بینیه مووسلی، ئو دئ په یوه ندییه ب سه عید پاشایی بکه ت و ب شکله کی خوه ژ ته حقیقاتی خه لاس بکه ت. له ورا حه ز نه دکر صالح پاشا چاقرتسیایی بکه ت. ل سه ر قی چهندی سه رۆکی لجا لیپرسینی یاوه ر وه لی پاشا ژ حازم به گی پرسی کو تو ژ بو چ صالح پاشایی ژ کاری وهر ناگری و نائینییه مووسلی. حازم به گی گو ت کو هه که ژ بهر ئیخبارنامه یه کی ئه ز وی ژ کاری وهر گرم و هه تا نه تیجا لیپرسینی دهر دکه قیت بینمه مووسلی، ئو دئ ب ریکا سه تنبۆلی خوه ژ لیپرسینی خه لاس بکه ت و سه ر را ژ ی دئ ب پایه یین بلندتر قه بیته طه لطیف کرن. ل دوو قه گیرانا حازم به گی، وه لی پاشا ژ جه و ابا وی قانع نه بوو و گو ت کو، "ما قه ت تشتی وه ا دبیت. ژ خوه سولتانی، ویلیه تا مووسلی وه کی مالکانه نه دایه ئه قره با و مروفتین سه عید پاشایی. ئه ز ژ ی دئ قی چهندی ژ بو سه تنبۆلی نفیس و دئ وان دهرباری مه سه لی دا تیگه هیم دا کو صالح پاشا جه زاین هه قگری وهرگری و ویلیه ت ژ کورده کی چاقرسی خه لاس ببیت" (Tepeyran, 1998, 473).

ل سه ر قی چهندی حازم به گی نفیسه ک ژ بو ئاکری ریکر و قهیمه قام خوه سه ته مووسلی. قهیمه قام هاته مووسلی و چوو نک لجنه یا لیپرسینی. وه لی پاشا ل که له کی سوار بوو بوو و دا ب ریکا شه تی قه بچیه به غدایی. قهیمه قام وی گافی گه هشته وه لی پاشا و لا قاهی ژ ی کرن. لی به لی وه لی پاشا ب شکله کی ژ خوه پشتر است، خوه ژ قهیمه قامی توره کر و گو ته وی، "تو نه شی ژ جه زاین موسته حه ق خه لاس بی". وه لی پاشا پشته قان گوئتان دا ری و د شه تی دا سه ر نشیف بوو. ل دوو قه گیرانا حازم به گی ساعه ته ک پشته چوونا وه لی به گی قهیمه قام هاتیه ئو دا وی و کاغه زا ته لگرافی یا د ده ستی خوه دا دایه وی و وه گوئییه، "خولامی وه، هه ر چهنده موسته حه ق نه بیت ژ ی، مزگینیا طه لطیفا مه زحه ربووی پیشکیش دکته". د کاغه زئ دا وه هاتبوو نفیسین: "وه کی لوتفه که جیهانقه گر یا سولتانی، مزگینیا طه لطیف بوونا وه یا ب روتبه یا بلند یا میره میرانیی دده م و وه پیروز دکه م". والی د دلخ خوه دا گه له ک عاجز دبیت، به لی قی چهندی دیبار نا که ت و قهیمه قامی پیروز دکته. حازم به گ دبیزیه صالح پاشا، "ب راستی یاوه ر وه لی پاشا ژ ی دهرباری وه دا تشتین باش دگوئن. خوه زی مه شیبا قی ته لگرافی بگه هینین ده ستین وی". قهیمه قام گرنژی و گو ت، "ئه قه مومکینه". ل سه ر قی چهندی والی، به رده سکی خوه گازی دکته و دبیته وی، "هه که مومکین بیت ئه قی بگه هینه یاوه ر وه لی پاشا". به رده سکی گو ت کو، "سوارچاکه ک دشیت هه تا نیف ساعه تی ل حه مام عه لی بگه هیته وه لی به گی". ل سه ر قی چهندی

والی گوته وی، "هه ره، تو ب خوه، قی ته لگرافی د گهل ریز و سلاقیین من بگه هینه وی" (Tepeyran, 1998, 472-474).

2.3. هه فرکییا شیخ محمه د بارزانی و شیخ صدیقی نه هری د سهره دانا حازم به گی یا ئاکری دا

د دهما سهره دانا حازم به گی یا ئاکری دا ل ده قهرا زیباری د ناقههرا شیخ محمه د بارزانی و شیخ محمه د صدیقی نه هری دا هه فرکی و لیکنه کئی روو دابوو. مخابن د بیره وه رییین حازم به گی بین چاپبویی دا هیچ به حسا قی روودانی نه هاتییی کرن. حازم به گی هه چهند ئه ف روودان نه یخستیی د ناقا پرتووکا بیره وه رییان یا چاپبویی دا ژئ ئحتماله که مه زن به حسا قی روودانی و نرخاندنن وی د ناقا موسوه ددهیین بیره وه رییان دا هه نه. چونکی د ئارشقیین ئوسمانی دا گه لهک به لگه بین ب قی روودانی قه په یوه نیدار هه نه کو ب ئیمزه بین حازم به گی قه هاتنه ریکرن. له ورا نه مومکینه کو وی د بیره وه رییین خوه دا به حسا قان روودانان نه کر بییت. ئه م دی د قی ده ری دا ب به لگه بین وی بین ب قی روودانی قه گریدایی به حسا قی هه فرکییی بکن. حازم به گ 18 ی نیسانا 1901 ئ گه هشتبوو ئاکری و د ئیقاریا روژا پاشتر جاب هاتبوو ئاکری کو شیخ محمه د بارزانی ل هه مبه ری ئیریشا شیخ محمه د صدیقی چه کداران کوم دکه ت (DH.TMIK.M.90.40.6). ل دوو ئیفاده بین نفیسا حازم به گی یا 30 ی نیسانا 1900 ئ ژ بو نه زاره تا داخلیی ریکری، هه چکوو شیخ صدیق ب مه ره ما کومکرنا ته حصیلاتی هه نک چه کدار ریکرنه ده قه ری و وان خوه ستنه سه لیم ئاغایی زیباری ده رده ست بکن. ل سه ر قی چه ندئ ئاغایی ناقبوری هاریکاری ژ شیخ محمه د بارزانی خوه ستنییه و شیخی ژئ ده ست ب کومکرنا چه کداران کرییه. د به لگه یی دا تیتته ئیفاده کرن کو نه یاری و هه فرکییه که که فن د ناقههرا هه ردوو شیخان دا هه یه و سالا پار (1899) شیخ صدیقی ب چه جه ته کئی شیخ محمه د بارزانی قه خوه ندبوویه نه هرییی و پاشی ل وی ده ری ئه و دابوو یه گرتن. ژ بهر قی نه یارییی هه م ژ بهر قی چه ندئ هه فرکییا د ناقههرا وان دا دو قاط زیده تر لی هاتیییه. له ورا موریدین شیخ محمه دی هه م ژ بهر قی نه یارییی هه م ژئ بو هاریکاریا سه لیم ئاغایی کوم بوونه و به ره قییا شه ری د گهل هیزین شیخ صدیقی دکن. ل دوو قه گیرانا حازم به گی ده ما ئه و ژ قی چه ندئ ئاگه دار بوویی ده رحال جابا شیخ محمه د ریکرییه کو نه کو وه بییت به شداری لیکنائی بییت. هه روسا جاب ژ بو ویلایه تا وانئ ژئ هاتیییه هنارتن کو ری ل بهر شیخ صدیقی بیته گرتن و له شکه ری وی پاشفه بیته کیشاندن. هه که داخوزه که شیخ صدیقی هه بییت بلا ب ریکا حوکومه تا مه حه للی کاری خوه پیک بینیت و چه کدارین نه قانونی ژ بو پیکنئینا کاری خوه ب کار نه ئینیت. ل سه ر قان بزاقان شیخ محمه د ب هه فکاریا قه یمه قامی زیباری قه له شکه ری خوه به لاف کرییه (DH.TMIK.M.84.38.4). لی به لی سهره رای قی بزاقی لیکنان و شه ر د ناقههرا هه ردوو ئالییان دا چیبوو یه. ل دوو ئاگه ییین نفیسا محمه د سه عید به گی جیگری حازم به گی یا 7 ی گولانی یا ژ بو نه زاره تا داخلیی هنارتی، چه کدارین شیخ صدیقی شه مدانانی ده ربازی قی باری بوونه و هیزین شیخ محمه د بارزانی ژئ چونه ل پیشییا وان و د ئه نجامی دا شه ر ده رکه فتییه و ژ هاردوو ئالییان سی که س هاتنه کوشتن و سی که س ژئ هاتنه بریندار کرن. لی به لی هه ردوو ئالی ژیک قه ره قییا نه و هه ر ئالییه ک چوو یه جه ی خوه (DH.TMIK.M.84.38.5). لی به لی د 6 ی گولانی کاتبی ئالایا مووسلی محمه د حه قی به گی نفیسه کئی ژ بو سه ره سه که رییا ئوسمانی ری دکه ت و تی دا گلی و گازنده یا حازم به گی دکه ت. ل دوو ئیفاده بین وی ده ما حازم به گ ل ئاکری، سهره رای ئاگه دار بوونا وی یا ده رباری به ره ه فکاریا شه ری، وی چ پووته ب قی چه ندئ نه دایه، ته دبیرین پیدقی و هه رنه گرتیییه و زقرییه هاتیییه مووسلی. ژ بهر قی لاوازییا وی شه ر و لیکنان د ناقههرا موریدین هه ردوو شیخان دا ده رکه فتییه و د ئه نجامی دا هه شتی که س هاتنه کوشتن و بریندار کرن (DH.TMIK.M.90.40.1). ل سه ر قی ئیددیعیایی ده رباری حازم به گی دا لیپرسین هاتیییه قه کرن. حازم به گ د به ره قانیا خوه دا ئیفه ده دکه ت کو ئه و 18 ی نیسانئ گه هشتیییه ئاکری و 19 ی نیسانا خه به ری به ره قییا شه ری گه هشتیییه وی. وی ته دبیرین پیدقی و هه رگرتینه و نه هیلایه شه ر مه زنتر بییت و پاشی 22 ی نیسانئ قه گه رییا یه مووسلی (DH.TMIK.M.90.40.5/6).

حازم به گی ژ بو چاره سه رکرنا ئاریشه یا شیخ محمه د بارزانی و شیخ صدیقی ده ست ب بزاقی کرییه و ب قی مه به ستنی 12 ی گولانی نفیسه ک ژ بو نه زاره تا داخلیی ریکرییه. د نفیسی دا تیتته قه گیران کو ژ بو راکرنا هه فرکی و نه یارییا د ناقههرا هه ردوو شیخان دا دقت ب ئوسوولی عه شایری صولح و سه لاحت بیته کرن. ژ بو قی چه ندئ ئه و د گهل شیخ محمه د ئاخفتیییه و وی، ئه و قانع کرییه. هه که ویلایه تا وانئ ژئ شیخ صدیقی ژ بو قی چه ندئ قانع بکه ت ئه م ئاماده نه ناقهه یینکاران درست بکه ین (DH.TMIK.M.84.38.6). ل سه ر قی پیشنییازا حازم به گی نه زاره تی ژئ ئه ف بزاقه په سه ند کر. د قی چارچو قی دا صالح پاشایی قه یمه قامی ئاکری ژ بو لهه قنئینا هه ردوو ئالییان هاتیییه وه زیفه دار کرن و ئه و

نیز یکی دو مهان ل نه هرییی مایه و ئەف کاره پیک ئینایه (DH.TMIK.M.84 38.10). هەر چه ند شه کلەن سه لاهه تهک د ناقهه را ههردوو ئالیان دا هاتییته درستهکرن ژێ ئەف پیکهاتنه گه لهک دو مدمریژ نه بوویه و هه فرکییی دیسا دهست پی کریییه. صالح پاشا ژێ 31 ی کانونا مهزن 1903 یی ژ قهیمه قامییا ئاکری هاتییه وەرگرتن و ژ بو قهیمه قامییا فاون یا سه رب به صرایي قه هاتییه ته عینکرن (i.DH.1407.29.4).

2.4 ل ویلايه تا مووسلی گهندهلی

د بیره وه رییین حازم به گی دا گهندهلییا ل ویلايه تا مووسلی جهه کی گه لهک گرینگ دگریت. ل دوو ئیفاده یا وی پشتی کو ئەو ژ موخابه ره، شیکایهت و ب تهفتیشان قه دهرباری گهندهلییی سهروهخت بووی گه لهک خه مبار بوویه. ئەو د گه ریانی خوه یی ویلايه تی دا ل زاخو، دهوک، ئاکره، ئه ربیل، کویه و کهرکووی، د گوندان و د بن خیفه تین عه شیره تین کوچه را هه رب تم دهرباری گهندهلییی ئاگاهییین نوو وەرگرییه و گهندهلی ب چافی خوه مو شاهه ده کریییه. سه ره رای هه بوونا ههک مه مورین راست و درست پرائیا هیزین عه سه کری و ئاساییشی، دائیره یین عه دلی، مولکی، مالی و ئیداری د ناڤا گهندهلییی دا به رزه بوونه (Tepeyran, 1998, 490). حازم بهگ دهرباری گهندهلییا ویلايه تی دا گه لهک نوموونه یان ددهت. ل دوو ئیفاده یی وی د عه سه کرییی دا ئینتیزام و دسیپلین نه مابوو. وسا کو ههک عه سه کران چه کا خوه دبر و دفرو ت ئان ژێ ههک قوماندار د گه ل موحاسیب، دهفته ردار و مودیرین مالی کار دکرن و پیکفه گهندهلی دکرن. مه مورین عه دلییی ده ما د قهزا، ناحیه ئان ژێ گوندان یه کی دهوله مه ند بهیستبان، ژ بو وی سووچ و توهمه ته که دوهو درست دکرن، ئەو ددانه گرتن و دئاقیتن زیندانی. پاشی ب دزیکی پاره ژێ چیدکرن و ئەو سه ره به ست به رددان. یی پاره ناده یی ژێ بی سه رووشوون، هه یامه که دریژ بی مه حکمه د زیندانی دا درزاندن (Tepeyran, 1998, 491). ل دوو قه گیرانا حازم به گی قسه کی مه مورین عه سه کری و مولکی ژ بهر کیمبوون ئان ژێ بهر نه دانا ب درستی یا موچه یان فیری دزی و بهرتیان بوو بوون. بی سه به ب ژ کاری وەرگرتنا مه موران ئان ژێ نه دانا خه رجی ریکی، ئەو د ناڤا خه لکی دا زور فه قیر و په ریشان دکرن و ب قی ترسی قه وان خوه ب گهندهلییی قه خودان دکرن. ب دیتنا حازم به گی مه مورین ژ خه لکی ویلايه تا مووسلی ئان ژێ قهیمه قامین نه خوهندی یی خه لکی ویلايه تی ب خوه د گهندهلییی دا ژ مه مورین بیانی گه لهک شاره زاتر و ماهر تر بوون. هه روسا سو بایین عه سه کری گه لهک جارن موته سه رف، دهفته ردار، موحاسیب، قهیمه قام ئان ژێ مه مورین بچوو کتر د مه قامین وان دا ته هکی دکرن، شه قی بهر ئان ژێ گوله دئاقیتن مالین وان و هه تتا ههک جارن ئەو دقوتان (Tepeyran, 1998, 492-93). حازم بهگ دهرباری زالبوونا مه مورین عه سه کری ل سه رب مه مورین سیقیل ههک نوموونه یان ددهت. بو نوموونه ل ره واندزی سه عید به گی بینباشییی نیزامییی نفیسه که وها ژ بو والیی مووسلی ریکرییه:

“ژ بهر کو بیده ستنتفیژ ناڤی هوما یوون یی هه یه تا حوکومه تی ئینانه و سفکاتی ب ناڤی دهوله تی کرنه و مومکینه کو ئەف هاله سیرایه تی خه لکی ژێ بکهت و ریکی ل بهر ئیحتیالی خوهش بکهت، قهیمه قام ژێ تی دا هه یه تا حوکومه تی یا ره واندزی و ژ خه لکی وی ده ری عه بدوللاه و سه لیم ژێ د گه ل هه می هاتنه دهرده سترن و په یوه ندییا وان ژ خه لکی هاتییه قوتکرن، عه رب دکم” (Tepeyran, 1998, 494).

حازم بهگ دبیزیت کو هه تا مه حوکومه تا ره واندزی ژ ژێرده ستی وی بینباشییی دهریخستی، چاقین مه هاتنه ده ری. ئەف روودانه ته نی دهرباری به یانکرنا ئەحوالی ده قه ری تیرا خوه ئاگاهییان دده ته مروقی. ل دوو هه زرا حازم به گی سه به به کی بهر چاڤ یی زیده زیده به لاقبوونا گهندهلی و بهرتیلی یا ل ویلايه تا مووسلی ژ بهر هه لوه ستا والییان یا خه رب درست بوویه. چونکی گه لهک جارن والی ب خوه گهندهل و بهرتیلخوور بوون. ئەف ره وشه هه روسا د مه حکمه و ناییبیا ویلايه تی دا ژێ بهر به لاف بوو و دائیره یین عه دلییی ژ پیواوه ری و قانونی گه لهک دوور بوونه. حازم بهگ دهرباری ل بهر چاقان نه گرتنا ئەهلییهت و لییاقاتی ئان ژێ مروقمرو قانه و مه یلانی ژێ گه لهک گازنده یان دکهت. ئەو د قی باری دا موته سه رفین کهرکووک و سلیمانی وه کی نوموونه ددهت. ل دوو ئیفاده یی وی ژ بهر کو سولتانی گه لهک قه درئ شیخ سه عیدی کاک یی سلیمانی و شیخ عه لی ته له بانینی کهرکووک دگریت و یه کا وان نه دکر دو، که سین کو ب دلی وان ئان ژێ ب دلی لیزم و ئەقره بایین وان نه بوویا موته سه رفی نه دکرن، ئان ژ بهر شیکایه تین وان ژ کاری دهاتن لادان ئان ژێ ژ بهر تهحه موولنه کرنا ده ستیوه ردا نا وان ئیستیفا دکرن. ل دوو قه گیرانا حازم به گی د ده ما والییاتیا وی یا مووسلی دا ژ بهر فان سه به بان سلیمانی و کهرکووک پرانی ب وه کاله ته ن دهاته ریقه برن و موته سه رفین عه سلی خوه لی نه دگریت (Tepeyran, 1998, 497).

2.5. ئالايين حميدى

د بىرەۋەرىيىن حازم بەگى دا تىشىنى كۆرۈپ ھەممىيان زىدەتر ئۇ ۋە پى داغىدار بوۋى ئالايين حميدى نە. ۋەكى تىتە زانين ئەف ئالاي د سەردەمى سولتان عەبدولھەمىدى دا د سالا 1890 ئى ئالايى موشىر زەكى پاشا ۋە ھاتتە ئافاكرن. ھەر چەند پىرانييا ئان ئالايان ئ عەشیرەتین كوردان ھاتین درستكرن ئى عەشیرەتین عەرەب، تركمان و قەرەقەلپاق ئى تى دا ھەبوون و ئارمانجا ئان ئالايان رى ل بەر بزاقىن ئەرمەنىيان گرتن و بەرەقانىكرنا ئىرىشىن رووسى بوون (Eraslan, 1997, 462-464). حازم بەگ ب بەرفرەھى بەحسا ئان ئالايان و چالاككىين وان دكەت. دەما ئەو دەھاتە مووسلى د رىكا ئورفايى تا مووسلى، ئەو راستى ئالايين ئىبراھىم پاشايى مى، مستەفا پاشايى مىران و حاجى بەگى كۆچەر (ئەرتووشى) ھاتىيە. ئەو، دەما نىزىكى نىسبىنى بوۋى شەقەكى ل قەسرا حوسەينى قەنجۇ مىقان بوۋى و ئالايين حميدى ھەما تەنى بەحسا وى ب باشى دكەت. ل دوو ئاگاھىين والى د وان سالان دا تايبەتى د ويلايەتا مووسلى دا ئ بەر شەرووشور و تالانين عەشیرەتین عەرەب، كورد و ئالايين حميدى ئاسايىش خەراب بوۋبوو، ئەمىنيەتا رىكان نەمابوو و تەقلىھەقىيەكە مەزن پەيدا بوۋبوو (Tepeyran, 1998, 346-351). حازم بەگ ب بەرفرەھى بەحسا ئالايين سەر ب ئىبراھىم پاشايى مى، مستەفا پاشايى مىران و حاجى بەگى كۆچەر و چالاككىين وان دكەت.

ب راستى د ويلايەتا مووسلى دا تەنى يەك ئالاييا حميدى ھەبوو و ئەو ئى يا ئ عەشیرەتین ئەرتووشى يىن ئ بابكىن جودا ھاتبوو كۆمكرن و د بن سەرۆكاتىيا حاجى ئاغايى شەرەفانى دا بوو. حازم بەگ رۆژەك پىشى دەست ب كارى واليائىيى كرى ب تەلفرافەكە لەزگىن يا ئ ئالايى قەيمەقامى دھۆكى ۋە ھاتىيە رىكرن، راستى حەقىقەتا ئالايين حميدى بوو. ل دوو ۋەگىرانا وى چار مەھ بەرى ھىنگى ئالاييا حاجى بەگى ئىرىش برىيە ل سەر عەشیرەتا دۆسكىيان و ھەك مورىدين شىخ نور محەمەد برىفكانى و نىزىكى پىنجەھ كەس ئ وان كوشتبوون. ئ بەر كۆھومەتى ھەتا وى گاڭى ھالى وان نەپرسىبوو و جەزال موستەھقان نەھاتبوو دانى، شىخ نور محەمەد ب خوە برىارا تۆلفەكرنى ۋەرگرتبوو و ئ بۇ قى چەندى دو ھەزار چەكدار كۆم كرىبوون. تەلگرافا قەيمەقامى ل سەر قى چەندى بوو ئ بۇ راۋەستاندا شەرى موحتەمەل ھارىكارى ئ والى دخوەست. حازم بەگ وسا ئىفادە دكەت كۆر بەر نەشارەزابوونا وى يا مەسەلى بەرى وى موخابەرات و ئەوراقىن بەرى خوە تىكفەدانە و پاشى ئ رىقەبەرىن ئىدارى، عەسكەرى و عەدلى ئاگاھى ۋەرگرتتە. ل سەر قى چەندى دەرھال ھىزىن لەشكەرى بۇ دەقەرى ھاتتە ھنارتن و جاب ئ بۇ شىخ نور محەمەد ھاتىيە ھنارتن كۆھرەكەتا خوە راۋەستىنىت و بىتە مووسلى. ب دىتتا وى شىخ نور محەمەد مرقۇقەكى چل، چل و پىنج سالى بوۋى، خوەندا و گەلەك تىگەھشى بوۋى. حازم بەگ پىشى تەحقىقاتى سەرۋەخت بوۋى كۆ بەلى پىنجى كەس ب ئاوايەكى گەلەك ۋەھشىيانە ھاتتە كوشتن، ل دھۆك و زاخوى شىست و دو گوند ئ بەر زوردارىيا قى ئالاي ھاتتە چۆلكرن و خەلكى وان گوند ئىك قەرەقىيانە (Tepeyran, 1998, 433-434).

ل دوو راگەھاندنا حازم بەگى ئەو ب مجدى ل سەر مەسەلەيى راۋەستىيايە و نەزارەتین پەيوەندىدار و سولتان ب خوە ئ قى چەندى ئاگاھدار كرىيە و ئ بۇ جەزاكرنا موستەھقان داخواز ھاتىيە كرن. لى بەلى سەرەرايى ئان ھەمى موراجەعەتان ئ بىدەنگىيى وى قەترچ جەواب نەھاتتە ۋەرگرتن و جىيەجىكرنا عەدالەتى ۋەمايە. حازم بەگ وسا ئىفادە دكەت كۆ عەشیرەتا ئەرتووشىيان ب عەسلى خوە ئ ويلايەتا وانى بوون و ئ پايىزى ھەتا سەرى بەرى داخلى ويلايەتا مووسلى دبوون و بەرمەبەرى ئوچرەتەكى ل وارگەھىن دەرۋورىن ئامىدىيى ب جەھ دبوون. لى بەلى پىشى ئەو بوۋنە ئالايەك ئ ئالايين حميدى و پى ھەسىيان كۆ ئەو چ بەكەن بلا بەكەن چ لىپرسىن ل وان ناھىتە كرن، ئ خوە پىشتراست بوۋنە و ل دژى عەشیرەت و خەلكى دەقەرى دەست ب زولم و زوردارىيى كرنە. ل سەر شىكايەت و گازندەيىن خەلكى ب قەرارا شووراييا دەولەتى ۋە سوۋەيدىيە ۋەكى وارگەھ ئ بۇ وان ھاتىيە تەرخانكرن ئى، ئ بەر ھىمايە و خودانىيا موشىر زەكى پاشا، ئەف برىارە دو سال پىشى ھىنگى قسەن ھاتىيە جىيەجىكرن. حازم بەگ وسا ئىفادە دكەت كۆ پىشى ئەو ئ كارى ھاتىيە ۋەرگرتن ئىتمالەكە مەزن ئەرتووشى دىسا ۋەگەرىيانە جەھىن خوە يىن بەرى (Tepeyran, 1998, 434-435). وسا تىتە تىگەھشتن كۆ د ناڭبەرا حازم بەگى و زەكى پاشا دا گەلەك نقىسىن رەق و دلھىل ھاتتە و چوۋنە.

حازم بەگ وسا ئىفادە دكەت كۆ ئالايين حميدى ئ بۇ وى بوۋنە كابووس و تەنگەزارىيەكە دۆمدرىژ. ئەو ھىنگى حەقىقەتا ئىرادەيا سەنىيە يا سولتانى يا كۆ دگۆت "كورد ۋەكى گورگان بەرۋونە ئىك، خوە زووب مووسلى را بگەھىنە" تىگەھشتىيە. ب بۇچوونا وى، ھەر چەند ئەف گۆتتە ئ بەر ئان روودانان ھاتىيە گۆتن ئى ھەكە ھەر جوۋرە سووج و

جوړم ژ بو ټالايين هميډي موباح بينه ديتن و هروسا گوډل گلي و گازنده بين خه لکي ژار بين بهرامهري مروځوارييا ټالايين هميډي بينه گرتن، چ مهعنايا ځي ټيرادهيي و له زکرنا چوونئ نينه (Tepeyran, 1998, 436). حازم بهگ ب بهرفرههه بهحسا ټيراهيم پاشايي ملي و ټيريشين وي بين ل سهر شه مه ران دکهت و هروسا بهحسا مستهفا پاشايي ميران و زوردارييا وي يا ل سهر باژاري مووسلي و خه لکي دهڅهري دکهت (Tepeyran, 1998, 336, 436-450, 464-459). ټهو وسا ټيفاده دکهت کو سه به بي ژ والييا تيا مووسلي وهرگرتتا وي، بزاځا وي يا ل دژي ټالايين هميډي بوويه. ټهو وسا باوهر دکهت کو ناکوکيا ناقه را وي و زهکي پاشا ري ل بهر بهرده و اميا کاري وي گرتيه و ل سهر داخوازا زهکي پاشا، ټهو ژ کاري هاتيه وهرگرتن. ب ديتنا وي، خه رابترين و زهره ترين ته شکيلا تا د سهردهم سولتان عه بدولحه ميډي دا هاتيه ټافاکرن ټالايين هميډينه. چونکي سولتان و بابعالي چاځل هه مي خه رابي و بيقانونييا وان مقانديه و گوډل گلي و گازنين خه لکي ژار و فهقير گرتنه (Tepeyran, 1998, 533).

2.6. شيخ نور محمه د و ناحيا مزوريبان

حازم بهگ د وهرزي بهاري، مه ها ټاداري گه هشتبوو مووسلي و دهست ب کاري خوه کربوو. ټهف دم، دهما کومکرنا باجين پهزي ياني باجين ټه غنامي يه. مه مورين مالييي د ځي وهختي دا دچن گوندان و دهيکا داهاتين هه يواني کوم دکن. دهما ليسته يا مه مورين وه زيفه دار هاتيه درستکرن حازم بهگ ناځي ناحيا مزوريبان تي دا نابينيت و ب مه رهق پرسا ځي دکهت. د جهوابي دا تيته فه گيزان کو ټهف ناحيه سي ساله د دهستي ټه شقييان دا يه و ژ بهر هندئ چ مه مورين دهوله تي ل وي دهرئ نينن. ناحيه ب يهک جاري د بن ته صه روفا شيخ نور محمه د، سه ليم و حوسه يني دا ميه. ل دوو راگه هاندنا حازم بهگي ټهف ناحيه هه شت، نه ه ساعه تان ژ ناقه ندا باژاري مووسلي دوور بوو و قه بوولکرنا ځي چه ندئ مومکين نه بوو. هه ژمارا ټه شقييان ژ سي که سان زيده تر نه بوو. وي کومه که نفيسان ژ بو سه ره سه که ريبي نفيسي کو هيزين عه سه که ري ژ بو وي دهڅهري بينه سه و قکرن. لي به لي نه قه نج نه خه راب چ جهواب وهر نه گرتن. ل سهر ځي چه ندئ ټهو دگه هيه وي قه نه عه تي کو ټهف کيشه هه ما دي ب ټيمکائين ويلايه تي فه بينه چاره سه رکرن و د گهل قومانداني زاپيبي بي مووسلي پلانه کي ددانيت. ل دوو ځي پلاني هه فتي جه ندرمه تينه ټاماده کون و هه که چه کارين هه رکيان ژي لي تينه زيده کون. بو رازانه ک تيته په يداکرن و ټهف هيزه ب شهف به رهف ناحيه دچيت. دهما نيزيکي جه ټه شقييان دبن، پف دکن بو ريزانان و دهنگي "تابوور ټيله ري" (تابوور پيشکه فه) بلند دکن و ب ځي ټاويي دخوازان وان بترسينن کو هه ر وهکي هيزه که مه زن يا عه سه که ري هاتيه ل سهر وان. د ټه نجامي دا يهک ژي بريندار يانزدهه که س د گهل حوسه يني تينه گرتن و سه ليم ژي دره قيت و خوه خه لاس دکهت. شيخ نور محمه د ژ بهر کو وي گاځي ل وي دهرئ نه بوو نا که قيته دهستين وان دا. ب گو تتا حازم بهگي ناحيه ب ځي شکلي تيته فه تحکرن و پاشي شيخ نور محمه د ژي ده خاله تي دکهت (Tepeyran, 1998, 382-386). ب ځي شهکلي ټيداره يا ناحيه سه ره ژنو و تيته ټافاکرن.

2.7. شيخين بهرزهنجي و طاله باني

د بيره وهر بين حازم بهگي دا ب بهرفرههه بهحسا شيخ سه عيډي کاک و شيخ عه لي طاله باني تيته کون. ل دوو فه گيزانا وي سولتان عه بدولحه ميډي قه دره کي مه زن ددا فان هه ردو و شيخان (Tepeyran, 1998, 372). ژ قانا شيخ سه عيډي کاک خودان ته لگرافه که خاس بوو و دکاري يه کسه ر په يوه نديي د گهل سولتاني بکهت (Tepeyran, 1998, 471). حازم بهگ وسا ټيفاده دکهت کو هه ر چ گاځا گازنده يا قانا ژ بو سولتاني هاتبا کون، وي ټهف جهوابه ددا، "ژ بهر ټيفتيرايين ټه رمه نيبان، ته نکيلکرنا مه شاييخ و مه زين ټيسلامي جائز نينه". ب ځي شکلي نه ده يلا دهره قتي وان دا چ ته قيباتين قانوني بينه کون (Tepeyran, 1998, 372, 458). ب گو تتا حازم بهگي هه ر جووره گنده لي و بيقانونييا ژ ټاليي فان که سان ټان ژي ليزمين وان فه دهاته کون هه که هاتبا ته حقيقکون، وان يه کسه ر ب ريکا بابعالي خوه ژ

تۆهمه تان خه لاس دكرن و پايه يين بلنتر و هر دگرتن. ئه و، ده رباري ئي چهندي دا شهرئ د ناڤه را طاله باني و داو دييان وه كي نومونه بهرچاڤ دكه ت.

ل دوو ڤه گيرانا وي ژ بو چاره سه ركرنا ئي ئاريشه يي لجنه يه ك هاتبوو درستن و د ئه نجاما ڤه كوليننا لجنه يي دا بريارا نه فيكرنا سيزده كه سان هاتبوو و هر دگرتن. لجنه يي ئه ف چهنده يه كسه ر ژ بو سولتاني حيكايه كريبو و د ئي باري دا هيچ زانباريه ك ژ بو ويلايه تي نه هاتبوو داني. لي به لي ژ بهر كو هه ردوو شيخين ناڤبوري مه زه هري ته وه جوها سولتاني بوون و نازري خارجيي سه عيد پاشا ل پشت وان بو، عاقبه تا ته حقيقاتي نه دهاته پيشبينيكرن. جه و ابا نه زاره تا داخليي شاياني سه يري بو. ل دوو ڤه گيرانا حازم به گي نه زاره تي راگه هاندبوو كو كه سين بريارا نه فيكرني ژ بو وان هاتنه داين موخالفين موفتييي سليمانيني يي بهري سه عيد ئه فهندي و براي وي ئه حمه د ئه فهندينه و هه كه ئه و بينه نه فيكرن هه ردوو ناڤبوري دي ژ ئي چهندي ئيستيفاده بكن و دي ژ دائيره يا ئيتاعه تي ده ركه فن، ژ بو ڤه ره فاندنا فه سادا وان دڤيت موعامه له يا پيدئي يا به رامبه ري وان هه ردووكان زي بيته ديباركرن. وسا ديبار بوو كو هه ررا نه فيكرنا هه ردوو ناڤبوريان ژ بن سه ري نازري خارجيه سه عيد پاشا ده ركه فتبوو. حازم به گ د جه و ابا نه زاره تي دا وسا ئيفاده كر كو هه ردو ناڤبوريان چ سوچ نه كرنه. له ورا هه و جه يي نه فيكرنا وان نينه. به رامبه ري ئي چهندي ژ باعالي نفيسه ك دي هاتيه ريكرن و تي دا هاتيه ديباركرن كو ژ بو ته دقيقا ئه حواله طاله باني و داو دييان دي لجنه يه ك دي بيته ريكرن و ژ بهر هندي دڤيت هه مي گرتي بينه بهردان. ل سه ر ئي چهندي هه مي گرتي هاتنه بهردان. ئه ف لجنه يا به حسكري هيژ نه گه هشتيه موسلي، ژ بين هاتينه بهردان شيخ حامدي طاله باني، كاروانه كي ژ به غدايي دهاته سليمانيني تالانكر و هه شتي بارين تجاران بر و چو ئاليي ئيراني. لجنه يا ڤه كولينني گه هشته موسلي، ب هه ييقان ل موسل، كه ركوك و سليمانيني مان، تيرا خوه خه رجئ ري ژ بو خوه دانه نفيسين و پاشي ئه ف راپورته گرتن، "ژ بو كه سين جورمين كوشتنا خه لك، سوتنا ملان، ريگري و تالانكرنا مالي خه لك كرى شيره تين پيدئي هاتنه داني و ئه و هاتنه هشاركرن كو هه كه جاره ك دي فان كاران بكن دي ب توندي بينه جه زاكرن (Tepeyran, 1998, 372, 458). حازم به گي ناسياري د گه ل شيخ رزا طاله باني هه بوويه و د بيره وه رييين خوه جه دايه هه له به سته كه وي يا حيجوييه يا تركي يا ده رباري ره خنه كرنا براي خوه شيخ عه لي دا. ئه و ئي هه له به ستي ژ بو راستيا گوتين خوه وه كي شاهد ب كار تينيت (Tepeyran, 1998, 373)

2.8 ويلايه تا موسلي ب چاڤي حازم به گي

حازم به گي د گه له ك ويلايه تين ئوسماني واليياتي كريبو. لي به لي وسا ديباره كو چ ويلايه تان هندي ويلايه تا موسلي ته سير ل وي نه كريبه. ب ديتنا وي موسل نه ته ئي ويلايه ته كه كو هه تا نها قه درئ وي وه كي هه ئي نه هاتيه زانين و ل دوو وي هندي ئيداره يا وي نه هاتيه ئيسلاكرن و ته نزيكرن، ئه و هه روسا گه نجخانه يه كه كو ده ري وي هيچ نه هاتيه ڤه كرن. وي باژاري ئيقليمين جودا جودا ل خوه كۆم كريبون. ده وله مهندي و ساماني وي يي بنه رد و سه ره رد گه له ك گه له ك زيده بوو. حازم به گ وسا ديبار دكه ت كو موسل ژ هه مي ويلايه تين ئوسمانيان زيده تر هاتيه ئيهمالكرن و پاشگوهرن. ئه و ب بهر فده يي به حسا زيده بوون و جه يي بوونا سه روه ت و ساماني موسلي دكه ت (Tepeyran, 1998, 358-362). حازم به گ ژ بهر ژ ده ست چوونا موسلي گه له ك مه لول و داغيبار بوويه. ب ديتنا وي موسل نه ته ئي ب په ترولا خوه ڤه، ئه و ب هه مي مه عدن و مه حصولين خوه ڤه جه كي بي ئه مساله (Tepeyran, 1998, 365). هه ر چهنده موسل وه كي ئاخينكه كي د سينگي وي دا مابيت زي ده ما ئه و ژ كاري هاتيه و هر دگرتن، ئه و وسا ئيفاده دكه ت كو ژ ئي برياري ئه و گه له ك مه منون بوويه. ئه و ژ قه راري گه له ك كه يفخوه ش بوويه و ب گوتنا وي، ژ بلي ئه حوالين جودا بين كو عه زاب ددانه گياني وي، ژ بهر كو ئه و ژ واليياتيا باژاره كي وسا خه لاس بوويه كو ئه و باژار خوداني ره وده گورگين ده فبخوين بين وه كي ئالايين هه ميدي بوو و وان بيئي ترسا قانونئ هه ر تشتا دلي وان دچوويي دكرن. د وي باژاري دا سه روگين ئه شقيبايان وه كي سه ركيش و رومه تا ديني ئيسلامي ده اتن ديتن و ژ هه ر جووره ته قيباتين عه دلي و ئيداري ده اتن ره قاندين، بين هه ئي موكافاتي ده اتن پاشگوهرن و بين موسته حه ق سزاداني ده اتن طه لطيفكرن (Tepeyran, 1998, 532).

3. ئەنجام

ويلايەتا مووسلى ئان ژى باشوورۇ كوردستانى د بىرەوهرىيىن حازم بەگى دا جھەكى تايبەت دگرىت. وى سەرھاتىيا خوۋە و باژارى ب بەرفرەھى و ب ئاوايەكى ئەدەبى و ھەركبار قەگىرايە. رەوشا وىلايەتى يا ئىدارى، جۇگرافى، دىنى، چاندى، زىراعى، سىياسى، عەدلى، مالى، تارىخى و ژىيانا رۇژانە يا وى سەردەمى ب ھوورگلى رايخىستىيە ل بەر چاقان. بىرەوهرىيىن وى تايبەتى ژ بۇ تىگەھشتنا سەردەمى سولتان عەبدولھەمىدى و ناسىنا جفاكا كوردى يا وى سەردەمى ژىدەرەكە زىدە بەرکەفتىە. بىرەوهرىيىن وى ژ فى ئالى قە وەكى گەنجىنەيەكە بىھەمپا يە. وى د گەلەك جھان دا ژ بۇ پىشتراستكرنا قەگىرانا خوۋە بەلگەيىن رەسمى ب كار ئىنانە. ھەر چەند مژارىن بىرەوهرىيىن وى زىدەتر بن و تى دا وىنەيىن جفاكى، سىياسى و چاندى رەنگىتتر بن ژى د چارچوقەيا گوتارەكى دا ئەف چەند نۇقتە ھاتنە پىشكىشكرن.

د بىرەوهرىيىن حازم بەگى دا تىشتا بالكىش ھزر و بىرىن وى يىن دەربارى كەسايەت، عەشىرەت، تەرىقەت و ب گىشتى جفاكا كوردى يا وى سەردەمى يە. ئەو وەكى دىيار دژى سولتان عەبدولھەمىدى يە. لى بەلى ئەو ھەروسا تاگرەكى چاقتارى بى ژون ترك ئان ژى ئىتتىھاد و تەراقىيى ژى نىنە. ئەو د سەرھاتىيىن خوۋە دا ب ئاوايەكى ئەشكەرا دژايەتيا خوۋە يا ل دژى ھەلوھستا سولتانى يا بەرامبەرى كوردان نىشا ددەت. ب دىتتا وى سولتانى گەلەك روو دايە ھەك شەخسىيەتتەن كورد ئىن خودان تەرىقەت و عەشىرەت. كوردىن مەزھەرى لوتفا سولتانى بوويى ب پىشتەقانىيا ئىرادەيا سەنىيە، خوۋە ژ تەقىياتىن قانۇنى مووعاف دىتتە. حازم بەگ تايبەتى ژ ھەبوونا ئالايىن ھەمىدى گەلەك دلگران بوو. ب دىتتا وى سەبەبى تىكچوونا ئاسايىش و ئەمىنيەتا دەقەرئ ئەو ئالاي ب خوۋە بوون.

حازم بەگ ھەر چەند والىيەكى گرینگ بى سەردەمى خوۋە بيت ژى، ھندى ژ بىرەوهرىيىن وى خوييا دىبىت، دەربارى بنىادى سىياسەت و پۇلىتىكاييا سولتانى دا گەلەك سەروەخت نىنە. چونكى وسا دىيارە كو حازم بەگى دەربارى سىياسەتا سولتانى يا بەرامبەرى كوردان دا خودانى خوندنەكە سەرفەكى يە. ئەو ھەر چەند بەحسا خەرابىيىن ئالايىن ھەمىدى ئان زىدە روودانا سولتانى يا ژ بۇ ھەك سەروك عەشىرەت و شىخىن تەرىقەتان بكت ژى، ھىچ ل سەر ئەگەرىن فى دىيارەيا جودا راناوھستىت. سىياسەتا سولتانى يا ل بەرامبەرى كوردان ل سەر درىستكرنا ھەقسەنگىيەكە ھەسساس يا د ناقتەرا كوردان و ئەرمەنى/نەستورىيان و ل دژى دەولەتتەن جىران ئىن زلھىز بكارىنانا كوردان ھاتبوو دانان. پىشتى راكرنا مىرگەھىن كوردى، كورد ژ ئالىيى دەولەتتە قە گەلەك ھاتبوون ئىشاندىن و كووفى كرن. لى بەلى پىشتى پەيمانا بەرلىنى (1878) دەولەتتەن زلھىز ژ بۇ چاكسازى و پاراستنا مافىن ئەرمەنىيان و غەيرى موسلىمىن ئوسمانى بووبوون گارانئور. سولتانى ب پۇلىتىكايىن خوۋە قە كورد ل ھەمبەرى فى چەندى ب ھىز كرن و ب شكلەكى كەھىكرنى قە ئىخستەنە د ناقتا سىستەما دەولەتتە. ھەروسا سولتانى ب فى پۇلىتىكاييا خوۋە قە د ناقتا كوردان دا ژى ھەقسەنگىيەكە ل دژى ھەف ئاقتا كرىبوو. ب شكلەكى بەھىزىخستنا مستەفا پاشايى مىران قە رى ل بەر كارىگەرىيا بەدرخاننىيان يا موحتەمەل دەھاتە گرتن ئان ژى تەكيا نەھرى و بارزان ب ئىكوودو قە دەھاتنە پىشەندكرن. ب كورتى سىستەم ل سەر وەكى گورگان سەرى ئىكوودو خوارنا كوردان ھاتبوو ئاقتاكرن.

د بىرەوهرىيىن حازم بەگى دا ئەم ھىچ راستى بزاقتەكە سىياسى يا كوردان ئان ژى لقاقتەكە ھزرا كوردىيىن ناھىن. ئەو، دەربارى كوردان وەكى گەل و مللەت چ ھزر و بۇچوونان دەرنابرىت. لى بەرامبەرى فى چەندى ئەو د ھەر گاقەكا راستى كۆمەلگەھىن ترك بىن ل وىلايەتا مووسلى ھاتى كەيفخوھىيا خوۋە دىيار كرىيە. بىرەوهرىيىن حازم بەگى دەربارى ب چاقتى رىقەبەرەكى ئوسمانى قە بەرچاقتكرنا گەندەلى و رىقەبەرىيا ھناقرزى يا وى سەردەمى ژى گەلەك گرینگە. گەلەك جاران راستىيا جفاكا وى سەردەمى ب خوندن و قەكۆلىنا بەلگەيىن رەسمى بىن ئوسمانى بىن خوۋەروو قە ناھىتە تىگەھشتن. لى بەلى ب سايا فان جوورە بىرەوهرىيان قە مروث كاركرنا چەرخى رىقەبەرىيا ئوسمانى باشتىر و زىدەتر تىدگەھىت.

Arşiv**BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)**

- BOA.DH.TMIK.M. (Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Evrakı) 90.40, 84/38.
- BOA.İ.DH (İrade Dâhiliye) 1407.29.

Berhem

- Tepeyran, E. Hazim, (2017), Eski Şeyler (Haz. İbrahim özen, Tuğba Özen), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Eroğlu, Cengiz - Babuçoğlu, Murat - Özdil, Orhan, (2005), Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, Ankara: Global Strateji Enstitüsü.
- Binark, İsmet, (1993), Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Ankara: Tc Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Yalçın, Murat, (2010), Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pirimoğlu, Ayla, (1988), Ebubekir Hâzım Tepeyran Hayatı-Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, Türkiye.
- Akgün, Adnan, (1993), Ebübekir Hâzım Tepeyran, Yedi İklim 4/36. pp. 73-78.
- Eraslan, Cezmi, (1997), Hamidiye Alayları, DİA (Diyanet İslâm Ansiklopedisi) 15. pp. 462-464, Ankara: TDV Yayınları.

عقرة وضواحيها في مذكرات والي الموصل أبو بكر حازم بك (1898-1901)

يشار كابلان

قسم التاريخ الأديان، كلية اللاهوت، جامعة هكاري

هكاري، تركيا

yasarkaplan111@gmail.com**ملخص**

بعد سقوط إماره بهدينان في أواسط القرن التاسع عشر الميلادي أصبحت مدينة العقرة قضاء تابعا لولاية الموصل، وكانت حتى تأسيس الدولة العراقية تدار من قبل قائمقام خاص بها يعين من قبل الإدارة العثمانية. وكان أبو بكر حازم أحد ولاة الموصل في العهد العثماني، تولى منصب والي الموصل بين سنوات (1898-1901). في عهد السلطان عبد الحميد الثاني (1876-1909) ساءت الأوضاع كثيرا في ولاية الموصل، فانتشر الفساد الإداري من ناحية، واختل الأمن من ناحية أخرى، تفقد أبو بكر حازم أثناء حكمه لولاية الموصل أحوال الولاية و شكل لنفسه صورة واضحة لأحوالها المختلفة بغية معالجة الوضع العام، كما زار قضاء العقرة. و هو في خواتمه (مذكراته) يعطي معلومات مفيدة حول الجوانب الإدارية والاجتماعية والجغرافية لقضاء العقرة، مدونا أهم آرائه حول تلك الجوانب، وقد طبعت مذكراته تلك في كتاب خاص باللغة التركية الحديثة. يستعرض الباحث في بحثه هذا رؤية والي أبو بكر حازم لأوضاع العقرة الاجتماعية و السياسية و الإدارية و الدينية و الجغرافية. **الكلمات المفتاحية:** أبو بكر حازم، الموصل، العقرة، قائمقام.

Aqra and Its Surroundings in the Memoirs of Mosul Governor Abu Bakr Hazim Bey (1898-1901)**Yaşar Kaplan**

Department of Religious History, Faculty of Divinity, University of Hakkari

Hakkari, Türkiye.

yasarkaplan111@gmail.com**Abstract**

Aqra district was administered through district governors as a district of the Mosul province since the first half of the 19th century, after the collapse of the Bahdinan Emirate. Ottoman administration continued in the Mosul province until the establishment of the Iraqi State. Abu Bakr Hazim Bey was one of the governors of Mosul during the Ottoman Empire. He served as governor there for two and a half years between 1898 and 1901. During the reign of Sultan Abdulhamid II (1876-1909), the situation of the Mosul province was quite complicated. There, corruption on the one hand and security problems on the other had increased. Abu Bakr Hazim Bey toured the entire province during his governorship of Mosul and took a photograph of the province with his observations. Hazim Bey also visited the Aqra district and gave very rare information about the administration, society, geography and many other fields of the region. He recorded all his travels and observations, along with his feelings and thoughts, in his memoirs. These memories were later published as a book in modern Turkish. In this work, a description of Aqra and its surroundings will be made in accordance with the memoirs of Mosul governor Abu Bakr Hazim Bey, and the social, political, administrative, religious and geographical aspects of Aqra will be revealed.

Keywords: Abu Bakr Hazim Bey, Mosul, Aqra, District Governor